

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.28>

PROGRAM PRACY PSYCHOLOGICZNEJ Z KONFLIKTAMI PŁCIOWYMI U KOBIET

Anzhela Kasian

magister psychologii, wykładowca Południowo-Zachodniego Instytutu Psychoanalizy (Zaporoże, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-2805-8610

e-mail: mtkalych@gmail.com

Adnotacja. Artykuł poświęcono analizie i uzasadnieniu programu pracy psychologicznej z konfliktami płciowymi u kobiet w wieku reprodukcyjnym. W artykule omówiono podstawy teoretyczne i wskazówki metodyczne dotyczące opracowywania i wdrażania programów szkoleniowych. Szkolenie trwa 30 godzin i ma na celu poszerzenie wiedzy na temat tożsamości płciowej i wizerunku Ja w życiu współczesnej kobiety, zwiększenie refleksji nad własnym płciowym wizerunkiem Ja; kształtowanie umiejętności definiowania ról płciowych i powiązanych stereotypów, refleksję nad własnymi rolami i stereotypami obciążenia ról i równowagi ról; rozwijanie umiejętności przed rozpoznaniem dysharmonii i konfliktów płciowych oraz umiejętności ich zapobiegania i radzenia sobie z nimi. Artykuł zawiera treść programu szkolenia oraz wyniki testów, które potwierdziły skuteczność jego wykorzystania.

Słowa kluczowe: pomoc psychologiczna, szkolenie psychologiczne, podejście zorientowane na płęć, tożsamość płciowa, role płciowe, konflikty płciowe, kobiety w wieku reprodukcyjnym.

PROGRAM OF PSYCHOLOGICAL WORK WITH GENDER-ROLE CONFLICTS IN WOMEN

Anzhela Kasian

Master of Psychology, Lecturer

Southwestern Institute of Psychoanalysis (Zaporizhzhia, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2805-8610

e-mail: mtkalych@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the analysis and substantiation of the program of psychological work with gender-role conflicts in women of reproductive age. The article considers the theoretical basis and guidelines for the development and implementation of this training program. The developed training is designed for 30 hours and is aimed at expanding knowledge about gender identity and self-image in the life of a modern woman, increasing reflection on one's own gender self-image; developing skills in defining gender roles and related stereotypes, reflection on one's own roles and stereotypes, role load and role balance; development of skills to recognize gender-role disharmonies and conflicts and skills of their prevention and overcoming. The article contains the content of the training program and the results of its testing, which proved the effectiveness of its use.

Key words: psychological support, psychological training, gender-oriented approach, gender identity, gender roles, gender-role conflicts, women of reproductive age.

ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ГЕНДЕРНО-РОЛЬОВИМИ КОНФЛІКТАМИ В ЖІНОК

Анжела Касьян

магістр психології, викладач

Південно-Західного інституту психоаналізу (Запоріжжя, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2805-8610

e-mail: mtkalych@gmail.com

Анотація. Статтю присвячено аналізу та обґрунтуванню програми психологічної роботи з гендерно-рольовими конфліктами в жінок репродуктивного віку. У статті розглянуто теоретичне підґрунтя і методичні вказівки щодо розробки та впровадження тренінгових програм. Розроблений тренінг розраховано на 30 годин. Він спрямований на розширення знань про гендерну ідентичність та образ «Я» в житті сучасної жінки, підвищення рефлексії до власного гендерного Я-образу; формування навичок визначення гендерних ролей і пов'язаних із ними стереотипів, на рефлексію щодо власних ролей і стереотипів, рольового навантаження та балансу ролей; розвинування вміння до розпізнавання гендерно-рольових дисгармоній і конфліктів, навичок їх профілактики та подолання. Стаття містить зміст програми тренінгу та результати апробації, які засвідчили ефективність її використання.

Ключові слова: психологічна допомога, психологічний тренінг, гендерно-орієнтований підхід, гендерна ідентичність, гендерні ролі, гендерно-рольові конфлікти, жінки репродуктивного віку.

Вступ. Останнім часом складність, насиченість та швидкість життя окремої особистості та суспільства в цілому підвищилися. Завдяки цим змінам рольовий репертуар людини розширився. Але в кожній особистості є свій власний резерв і ресурс для змін: навички та вміння, рівень компетентності, в тому числі

і рольової, риси характеру та властивості особистості. В цьому контексті особливої уваги, на наш погляд, потребує трансформація жіночих гендерних ролей, що пов'язано з розширенням кола їхньої взаємодії, все більшим зануренням у соціальне та професійне життя, психологічними трансформаціями жіночої ідентичності у бік більшої андрогінності, множинності рольового репертуару та, відповідно, високою напругою у виконанні ролей, зіткненні сучасних змін із традиційними та стереотипними очікуваннями від жінок, якими повніться суспільна свідомість та за якими пильно спостерігає гендерний соціальний контроль (Bradley, 2012). На нашу думку, специфіка рольової компетентності, структури та змісту ролей сучасної жінки, тих гендерно-рольових конфліктів, з якими стикаються жінки в актуальній повсякденній реальності, пов'язана з розширенням рольового репертуару особистості, трансформації ролей (Марценюк, 2017). Особливо це стосується жінок репродуктивного віку, яким часто доводиться вирішувати питання розподілу особистих психологічних, часових, інтелектуальних, емоційних ресурсів між різними ролями: народженням та вихованням дітей (я – мати), подружніми обов'язками (я – дружина), стосунками з батьками та сім'єю (я – дочка, сестра), бажанням професійного розвитку та кар'єрою (я – професіонал), власне своїм «Я» (я – особистість) (Chodorow, 1978). За результатами наших емпіричних досліджень (Касьян, 2020), жінки стикаються з рольовими конфліктами, проблемами в рівні рольової компетентності (рольовій гнучкості та рольовій глибини), отже, потребують психологічної допомоги в профілактиці та подоланні гендерно-рольових конфліктів і знаходженні балансу між різними ролями, які вони виконують у своєму житті.

Основна частина. *Мета дослідження* – обґрунтування програми психологічної роботи з гендерно-рольовими конфліктами жінок репродуктивного віку; аналіз змісту тренінгової програми, спрямованої на профілактику та подолання цих конфліктів; аналіз результатів апробації тренінгової програми.

Підтримка гендерного розвитку особистості відбувається за допомогою психологічного супроводу особистості, до якого належать: психоедукація та заходи психологічної просвіти (лекції, вебіари, семінари, інформаційні буклети щодо різноманітних питань пов'язаних з гендерною проблематикою); психологічні тренінги (з формування гендерних знань, навичок та вмінь, підвищення рівня рефлексії щодо гендерних проблем, гендерної ідентичності); психологічне консультування (індивідуальні форми та методи психологічної роботи з гендерним образом Я, переживанням та усвідомленням різноманітних проблем, пов'язаних із гендером) (Мат'яш та ін., 2011; Ткалич, 2015).

Задля реалізації поставлених завдань нами обрано саме тренінгову форму роботи, оскільки така форма психологічної взаємодії, інтерактивний характер завдань, підвищена активність учасників, рефлексивна спрямованість найбільш ефективно сприяє подоланню гендерних стереотипів, сексизму та дискримінації як соціальних явищ (Сидоренко, 2008; Фопель, 2003).

Аналіз літератури з проблем групових форм психологічної допомоги (Мат'яш та ін., 2011; Сидоренко, 2008; Ткалич та ін., 2020) дозволяє нам визначити *ефективність використання тренінгу* такими його характеристиками: 1) моделює систему соціальних та міжособистісних взаємовідносин і взаємозв'язків; 2) така форма психологічної допомоги полегшує процеси самоусвідомлення, пізнання та дослідження себе й інших; 3) дозволяє учаснику отримати зворотну реакцію від інших його учасників на свою поведінку, більш широко розкрити власне життя; 4) надає учасникам можливість обмінюватися досвідом, враховувати досвід інших, що є додатковою можливістю вирішення проблем та особистісного розвитку.

Взаємозв'язок міжособистісних тренінгових процесів та міжособистісних взаємовідносин поза тренінгом збільшує імовірність того, що ті нові способи поведінки, нове розуміння себе будуть перенесені в ситуації реального життя та реальної взаємодії, що, в свою чергу, позитивним чином вплине на життєдіяльність людини (Гінарау, 2010; Клецина, 2009; Сидоренко, 2008).

Розробка та реалізація тренінгової програми базувалася на системному, особистісно-орієнтованому та діяльнісному підходах, відображених у роботах К.О. Абульханова-Славської, Б.Г. Ананьєва, О.Г. Асмолова, Г.О. Балла, А.В. Брушлінського, О.М. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, С.Д. Максименка, С.Л. Рубінштейна на принципах наукової обґрунтованості, групової динаміки, системності, цілеспрямованості.

Теоретичним підґрунтям розробки тренінгової програми профілактики та подолання гендерно-рольових конфліктів жінок репродуктивного віку виступили питання про розуміння сутності, механізмів формування та динаміки розвитку системи соціальних ролей особистості, в тому числі гендерних, у роботах Т.В. Говорун, П.П. Горностая, М. Кімела, О.Р. Кісь, І.С. Клециної, Л.М. Ожигової, М.Г. Ткалич.

Реалізація жіночих гендерних ролей, гендерно-рольові конфлікти та їхній вплив на життєдіяльність особистості міститься в роботах Ю.Є. Альошиної, С.Л. Бем, Н. Гаврікової, О.А. Гаврилиці, О.Г. Лопухової, К. Каміллери, М. Кляйн, Р.М. Коннелом, В.В. Москаленко, Д. Пайнз, та інших.

Методичною основою розробки тренінгу виступили роботи Т.В. Зайцевої, Г.І. Марасанова, А.В. Петрова, а також технології роботи психологів у соціально-психологічних тренінгах та тренінгах ідентичності, представлених у роботах О.В. Сидоренко, М.Г. Ткалич, К. Фопеля. Також методичним прийомом виступають елементи тренінгу гендерної рівності, розроблені в рамках спільного Проекту ЄС-МБП в Україні «Рівність жінок і чоловіків у світі праці».

Зміст та структуру тренінгу відображають особливості гендерно-орієнтованих методів психологічної роботи, основи тренінгової роботи як виду діяльності психолога, специфіка групового психологічного консультування та терапії. Виходячи з цього, нами визначено *тренінг профілактики та подолання гендерно-рольових конфліктів у жінок* як гендерно-орієнтований метод групової психологічної роботи, який передбачає використання інтерактивних методів моделювання та взаємодії, формування та систематизацію уявлень жінки щодо

гендерної ідентичності та Я-образу, системи гендерних ролей; рефлексію щодо рольового розподілу і навантаження, гендерно-рольових конфліктів та дисбалансів, стереотипів, які їх спричинюють; формування навичок профілактики та подолання гендерно-рольових конфліктів у житті жінок репродуктивного віку.

Мета тренінгової програми - забезпечення узгодженого та комплексного характеру формувального та корегувального впливу на наявні гендерно-рольові конфлікти в жінок та профілактику їхнього виникнення. Тренінгова програма містила такі *завдання*:

1) розширити знання про гендерну ідентичність та образ Я у житті сучасної жінки, підвищити рефлексію до власного гендерного Я-образу;

2) сформувати навички визначення гендерних ролей і пов'язаних із ними стереотипів, підвищити рефлексію щодо власних ролей та стереотипів, рольового навантаження і балансу ролей;

3) розвинути вміння щодо розпізнавання гендерно-рольових дисгармоній та конфліктів, навички їхньої профілактики та подолання.

Відповідно до визначених мети, завдань тренінгу, принципів та особливостей групових форм психологічної роботи, результатів емпіричного дослідження гендерно-рольового репертуару жінок репродуктивного віку та його детермінант, нами розроблена тренінгова програма з профілактики та подолання гендерно-рольових конфліктів жінок репродуктивного віку, яка складалася з 3 тренінгових сесій і розрахована на 30 годин роботи (таблиця 1).

Для реалізації мети та завдань тренінгу структура кожного тренінгового заняття повинна містити такі компоненти: 1) *мотиваційно-організаційний*, що включає рефлексію учасниками щодо виконаних вправ та завдань, аналіз домашніх завдань, актуалізацію знань та досвіду з теми заняття та формування інтересу до нього; 2) *розвиток почуттєво-особистісної сфери*: основна частина тренінгу спрямована на самопізнання можливостей й обмежень, самоаналіз; виконання вправ на поглиблення самоусвідомлення, формування вмінь управляти емоціями, компетентності в часі, позитивного мислення, асертивної поведінки; розвиток особистісної автентичності, експресивності та емоційної виразності, підвищення емоційної свободи учасників тощо; 3) *рефлексивний*: на завершальному етапі здійснюється підбиття підсумків, обговорення результатів роботи учасників, труднощів під час заняття, а також можливостей застосування набутого досвіду в житті. Аналіз вправ і рефлексія охоплюють когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти (Ткалич, Дубяга, 2020).

Апробація тренінгової програми здійснювалася протягом 2019-2020 рр. В апробації взяли участь 62 жінки віком від 24 до 45 років. Усі жінки-учасниці експериментального впровадження тренінгу мали проблеми з рольовим балансом через множинність ролей, які вони виконували (це заміжні жінки з 1 або 2 дітьми віком від 2 до 16 років, що працюють повний робочий день онлайн або офлайн). Для проведення експерименту учасниць поділено на дві групи: контрольну ($n=42$) та експериментальну ($n=20$). Експериментальна група була меншою за контрольну, оскільки психологічний тренінг зазвичай передбачає участь меншої кількості людей (в середньому від 10 до 20 учасників) (Сидоренко, 2008). Розподіл досліджуваних на групи проведений методом попарного відбору.

Проведено початкову та заключну діагностику. Початкова діагностика відбувалася перед тренінгом, заключна – після закінчення роботи тренінгової групи. Для діагностики використаний «Опитувальник рольової компетентності» (Горностай, 2007), який дозволяє визначити рівні двох із чотирьох показників рольової компетентності: рольової гнучкості та рольової глибини. Також використано після тренінгове інтерв'ю та якісний аналіз процесу роботи тренінгової групи. Статистична обробка результатів формувального експерименту, що здійснювалася за допомогою пакету статистичної обробки даних SPSS (21.0 версія), показала наявність відмінностей у контрольній та експериментальній групах за визначеними показниками.

Результати експериментальної групи підтверджують ефективність впровадження тренінгової програми, оскільки за обома показниками (рольова гнучкість та рольова глибина) відбулися зміни, на які ми розраховували в гіпотезі: підвищилася рольова гнучкість та рольова глибина ($p<0.05$). Показники всіх шкал знаходяться на рівні тенденції ($p<0.05$), що обумовлено, на нашу думку, розміром вибірки формувального експерименту.

За допомогою пост тренінгового інтерв'ю отриманий позитивний зворотній зв'язок від учасниць, які підкреслили, що тренінг допоміг усвідомити та систематизувати свої уявлення про себе як про жінку, свої ролі та стереотипи, здобути вміння краще долати гендерно-рольові конфлікти та знаходити баланс між різними сферами життя. Але треба зазначити, що такий результат потребує подальшої підтримки у вигляді тренінгів чи психологічного консультування, програм психологічної просвіти, оскільки ці показники без підтримки можуть знову повернутися до свого початкового рівня. Ці заходи мають бути пролонговані.

Висновки. Психологічна робота з гендерно-рольовими конфліктами жінок репродуктивного віку відбувається за допомогою психоедукації, програм психологічної просвіти, психологічних тренінгів та психологічного консультування. Розробка та реалізація тренінгової програми базувалася на системному, особистісно-орієнтованому та діяльнісному підходах. Зміст та структура тренінгу відображають особливості гендерно-орієнтованих методів психологічної роботи, основи тренінгової роботи як виду діяльності психолога, специфіку групового психологічного консультування і терапії. Тренінг профілактики та подолання гендерно-рольових конфліктів у жінок, що передбачає використання інтерактивних методів моделювання і взаємодії, складається з трьох тренінгових сесій, присвячених гендерній ідентичності та образу Я у житті сучасної жінки: гендерним ролям, стереотипам та гендерно-рольовим конфліктам у житті жінок; профілактиці гендерно-рольових конфліктів; пошуку балансу «робота – життя». Впровадження програми показало її ефективність щодо підвищення рольової компетентності (рольової гнучкості та рольової глибини).

**Структура та зміст тренінгової програми «Профілактика та подолання
гендерно-рольового конфлікту жінок репродуктивного віку»**

Тематичні сесії, їх зміст, кількість годин	Мета та завдання кожної тренінгової сесії
Вступ до тренінгу (1 год.)	– знайомство, уточнення цілей тренінгу, правил групової роботи, очікувань учасників
Тренінгова сесія 1. «Гендерна ідентичність та образ Я у житті сучасної жінки» (7 год.)	<i>Мета:</i> рефлексія та структурування уявлень щодо власного гендерного образу, ідентичності, репродукції та сексуальності. <i>Основні завдання:</i>
1. Міні-лекція: «Стать, гендер, гендерна ідентичність: спільне та відмінне» 2. Метод незакінчених речень «Я жінка ...» 3. Робота в парах: «Ринок якостей». Оцінка власного гендерного образу. 4. Робота в малих групах: «Виставка». Гендерний образ іншого. 5. Групова дискусія: «Трансформації сексуальності та репродукції у житті сучасної жінки» 6. Робота в групах: «Декларація прав жінки». 7. Робота в малих групах: «Гендерний кодекс».	– уточнення основних категорій та понять: стать, гендер, гендерна ідентичність: відмінності та зміст; – систематизація та узагальнення уявлень про гендерний образ сучасної жінки; – рефлексія щодо власного гендерного образу Я, гендерної ідентичності; – розвиток навичок позитивної оцінки фемінних і маскулітних якостей особистості, обговорення андрогінії як норми; – рефлексія щодо поєднання «гендер і сексуальність» / «гендер і репродукція».
Тренінгова сесія 2. «Гендерні ролі, стереотипи та гендерно-рольові конфлікти у житті жінок» (7 год.)	<i>Мета:</i> аналіз гендерного рольового репертуару жінки, його особливостей, взаємозв'язку із гендерними стереотипами; визначення гендерно-рольових конфліктів; формування навичок корекції гендерно-стереотипної поведінки. <i>Основні завдання:</i>
1. Групова дискусія: «Сучасна жінка: рольовий баланс та розподіл ролей» 2. Індивідуальне завдання: «Мій конфлікт ролей: який він?» 3. Групова дискусія: «Достатньо хороша мати» 4. Робота в малих групах: «Стереотипи щодо жінок: який вплив вони чинять на особистість?» 5. Індивідуальне завдання: «Мій власний досвід формування та дії гендерних стереотипів». 6. Мозковий штурм: «Гендерні стереотипи у професійній площині та особистому житті: конфлікт інтересів». 7. Групова вправа «Ми з тобою схожі». 8. Робота в парах: «Точка зору».	– обговорення системи гендерних ролей та їх реалізації у житті жінки: минуле та сучасність; – рефлексія щодо власного набору гендерних ролей жінками; – формування навичок розширення власного рольового репертуару; – визначення й аналіз гендерних стереотипів, які існують у різних сферах життєдіяльності людини; рефлексія щодо ресурсів та протиріч у гендерних стереотипах; досягнення балансу, їхніх гендерних відмінностей; – розвиток навичок оцінки власних стереотипних уявлень, шаблонів сприйняття, стереотипних автоматичних думок; – визначення гендерно-рольових конфліктів, їхніх типів та особливостей.
Тренінгова сесія 3. «Профілактика гендерно-рольових конфліктів та пошук балансу «робота – життя» (7 год.)	– розвиток уміння знаходити нові ментальні конструкції способи вирішення гендерно-рольових конфліктів, здатності адаптуватися до змін, бути гнучким. – інформування учасників щодо того, чим є баланс «робота – життя» у жінок і в чому полягають гендерні відмінності; – аналіз ресурсів (організаційних та особистісних) досягнення балансу, їхніх гендерних відмінностей; – розвиток навичок оцінки власного потенціалу знаходити баланс та запобігати гендерно-рольовим конфліктам; – розвиток уміння знаходити нові способи вирішення проблем, здатності адаптуватися до змін, бути гнучким.
1. Групова дискусія: як запобігти гендерно-рольовим конфліктам? 2. Міні-лекція: «Баланс «робота – життя»: актуальність та можливості». 3. Робота в парах: «Конфлікт на роботі». 4. Групова дискусія: «Працювати, щоб жити або жити, щоб працювати?» 5. Робота в малих групах: «Конфлікт «робота – життя» та «життя – робота». 6. Індивідуальне завдання: «Кар'єра та сім'я». 7. Індивідуальне завдання: «Аналіз особистого розподілу ресурсів між роботою та іншими сторонами життя». 8. Групова дискусія: «П'ять стратегій для досягнення балансу «робота – життя».	
Підведення підсумків, рефлексія (1 год.) Груповий шерінг: «Що це було для мене ...»	Рефлексія щодо роботи тренінгової групи, оцінка тренінгу учасниками, обмін думками та емоціями, завершення роботи групи.

Список використаних джерел:

- Гінарау А. Від заборони дискримінації до сприяння рівності: посібник для тренерів. Женева: МОП, 2010. 68 с.
- Касьян А.І. Гендерно-рольовий конфлікт у жінок: рольова компетентність, баланс та розподіл ролей. *Проблеми сучасної психології: науковий журнал*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2020. № 3(19). С. 62-67.
- Клецина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. СПб.: Алетейя, 2004. 408с.
- Марценюк Т.О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи. 2017. 300 с.
- Матьяш О.И., Погольша В.М. и др. Межличностная коммуникация: теория и жизнь. СПб: Речь, 2011. 560 с.
- Ожигова Л.Н. Психология гендерной идентичности личности. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2006. 290 с.
- Практикум по гендерной психологии. Под ред. И.С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. 480 с.
- Сидоренко Е.В. Технология создания тренинга: от замысла к результату. СПб.: Речь. 2008. 329 с.

9. Ткалич М.Г. Психологія гендерної взаємодії персоналу організацій : [монографія]. Київ-Запоріжжя: ЗНУ, 2015. 315 с.
10. Ткалич М.Г., Дубяга Я.І. Психолого-організаційні технології розвитку професійної самореалізації фахівців ДСЗУ. *Психологія особистості на сучасному ринку праці*: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. С. 237-244
11. Фопель К. Технология ведения тренинга. Теория и практика. Москва : Генезис, 2003. 272 с.
12. Bem, S.L. (1993). *The Lenses of Gender. Transforming the Debate on Sexual Inequality*. Yale University Press, Social Science. 244 p.
13. Bradley, H. (2012). *Gender*, 2nd Edition., Polity. – 256 p.
14. Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: Univ. of California Press.
15. Kimmel, M. (2012). *The Gendered Society*. 5th Edition. / M. Kimmel– Oxford University Press, 528 p.

References:

1. Ginararu, A. (2010). *Vid zaborony dyskryminacii' do spryjannja rivnosti: posibnyk dlja treneriv* [From Prohibition of Discrimination to Promoting Equality: A Guide for Trainers]. Zheneva: MOP, 68 s. [in Ukrainian].
2. Kas'jan, A.I. (2020). Genderno-rol'ovyy konflikt u zhinok: rol'ova kompetentnist', balans ta rozpodil rolej [Gender-role conflict in women: role competence, balance and distribution of roles]. *Problemy suchasnoi' psyhologii'*: naukovyj zhurnal. Zaporizhzhja: Vydavnychyj dim «Gel'vetyka». № 3(19). S. 62-67 [in Ukrainian].
3. Klecina, I.S. (2004) *Psihologija gendernyh otnoshenij: Teorija i praktika* [Psychology of Gender Relations: Theory and Practice]. SPb.: Aletejja, 408s. [in Russian].
4. Marcenjuk, T.O. (2017). *Gender dlja vsih. Viklik stereotipam* [Gender for everyone. A challenge to stereotypes]. K.: Osnovi. 300 s. [in Ukrainian]
5. Mat'jash, O.I., Pogol'sha, V.M. i dr. (2011). *Mezhlichnostnaja komunikacija: teorija i zhizn'* [Interpersonal communication: theory and life]. SPb: Rech', 560 s. [in Russian]
6. Ozhigova, L.N. (2006). *Psihologija gendernoj identichnosti lichnosti* [Psychology of gender identity]. Krasnodar: Kubanskij gos. un-t, 290 s. [in Russian].
7. *Praktikum po gendernoj psihologii* [Workshop on Gender Psychology]. (2009) Pod red. I.S. Klecinoj. SPb.: Piter, 480 s. [in Russian].
8. Sidorenko, E.V. (2008) *Tehnologija sozdanija treninga: ot zamysla k rezul'tatu* [Training creation technology: from concept to result]. SPb.: Rech'. 329 s. [in Russian].
9. Tkalych, M.H. (2015) *Psihologija gendernoi' vzajemodii' personalu organizacij* [Psychology of gender interaction of personnel in organizations] : [monografija]. – Kyi'v-Zaporizhzhja: ZNU, 315 s. [in Ukrainian].
10. Tkalych, M.H., Dubjaga, Ja.I. (2020). Psihologo-organizacijni tehnologii' rozvytku profesijnoi' samorealizacii' fahivciv DSZU [Psychological and organizational technologies for the development of professional self-realization of SESU specialists]. *Psihologija osobystosti na suchasnomu rynku praci: monografija*. Herson: OLDI-PLJuS. S. 237-244 [in Ukrainian].
11. Fopel', K. (2003). *Tehnologija vedenija treninga. Teorija i praktika* [Training technology. Theory and practice]. M.: Genezis, 272 s.
12. Bem, S.L. (1993). *The Lenses of Gender. Transforming the Debate on Sexual Inequality*. Yale University Press, Social Science. 244 p.
13. Bradley, H. (2012). *Gender*, 2nd Edition., Polity. 256 p.
14. Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: Univ. of California Press.
15. Kimmel, M. (2012). *The Gendered Society*. 5th Edition. / M. Kimmel– Oxford University Press, 528 p.